

УДК 39(=161.2):572.9:303.446.4]:165

DOI <https://doi.org/10.15407/nte2026.02.026>

БАЛУШОК ВАСИЛЬ

кандидат історичних наук, старший науковий співробітник відділу «Український етнологічний центр» Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України (Київ, Україна).
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-1362-8270>

BALUSHOK VASYL

a Ph.D. in History, a senior research fellow at the *Ukrainian Ethnological Centre* Department of M. Rylskyi Institute of Art Studies, Folkloristics and Ethnology of the National Academy of Sciences of Ukraine (Kyiv, Ukraine).
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-1362-8270>

Бібліографічний опис:

Балушок, В. (2026) Етногенез українців. Пізнавальні практики. 1. Історіографія. *Народна творчість та етнологія*, 2 (410), 26–37.

Balushok, V. (2026) Ethnogenesis of Ukrainians. Cognitive Practices. 1. Historiography. *Folk Art and Ethnology*, 2 (410), 26–37.

© Видавництво ІМФЕ ім. М. Т. Рильського НАН України, 2026. Опубліковано на умовах відкритого доступу за ліцензією CC BY-NC-ND (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>)

ЕТНОГЕНЕЗ УКРАЇНЦІВ. ПІЗНАВАЛЬНІ ПРАКТИКИ. 1. ІСТОРІОГРАФІЯ

Анотація / Abstract

Перш ніж студіювати етногенез українців, розкрию власні пізнавальні практики, тобто робочий інструментарій. Це – історіографія, теоретична опора розвідки, джерела та методика роботи з ними. Зважаючи на допустимий обсяг статті, історіографія і решта пізнавальних практик подаються порізно – як дві частини одного цілого. Отже, завдання першої частини – розгляд *історіографії* проблеми. Теоретичним підґрунтям є поєднані помірковані примордіалізм і конструктивізм у межах неоеволюціоністської парадигми. Історія вивчення етногенезу українців, як складова пізнавальних практик, у рамках теми має свої особливості. Це, зокрема те, що при значній кількості публікацій, де зачіпається проблема, обмаль праць, спеціально присвячених походженню українців (книги і статті М. Брайчевського, П. Толочка, Л. Залізняка). А от у більшості студій аналіз етногенезу вплетений у загальний виклад матеріалу з історії, мовознавства тощо. Багатьом публікаціям властива політизація в боротьбі за «старшість» між представниками російсько-імперської (П. Толочко) та українсько-патріотичної (М. Чубатий, Є. Наконечний, Я. Дашкевич, Л. Залізняка) версій, а також публіцистично-белетристична складова. Як наслідок – у більшості авторів доволі вільне поводження з фактами, відсутність новітньої методологічної бази. Багато дослідників, будучи істориками, археологами, мовознавцями, нерідко недостатньо використовують теорію і положення етнології, що негативно відбивається на якості публікацій. Найрадикальніші із цих версій належать до кладистичних (від давньогр. κλάδος (*kládos*) – гілка), які доводять відгалуження народів один від одного й недооцінюють роль субстратів та суперстратів. Нині кладистичні теорії, які зараховують до еволюціоністських, в етнології вважаються застарілими. Проте в центрі моєї уваги перебувають публікації, спрямовані на вивчення етногенезу українців, безвідносно до інших слов'янських народів. Вони відкида-

ють ідею «старшого брата». Їхнім послідовником вважаю себе і я. Почну з праць М. Костомарова, який сформулював тезу про існування в Давній Русі локальних етнічних спільнот, а також простежив, як під впливом різного гео-середовища та соціально-історичних обставин формувалися окремі український і російський народи. М. Владимирський-Буданов, О. Єфименко і, особливо, М. Грушевський констатували різну етнографічну основу в давньоруських локальних спільнот, а М. Грушевський указав на консолідуючу роль широкомасштабних загальноукраїнських міграцій, спричинених інвазіями кочівників. В. Петров, теж у рамках примордіального підходу, з'ясував, як формувалася основа, на якій виросла русько-українська етнічність. Ф. Шевченко, М. Брайчевський, Я. Ісаєвич визначили, що завершення формування українців припало на час існування Галицько-Волинської держави. М. Брайчевський сформулював теорію етногенезу, яка враховує роль субстрату, поєднавши примордіальний підхід (виникнення етнокультурної складової) з конструктивістським (роль княжої еліти у формуванні української етнічності).

Ключові слова: етногенез, формування, історіографія, кладицистична теорія, примордіалізм, конструктивізм.

We are going to reveal our own cognitive practices, that is, our working tools before studying the ethnogenesis of Ukrainians. These are historiography, the theoretical basis of the study, sources and the methodology for working with them. And given the allowable length of the article, the author presents historiography and the rest of the cognitive practices separately – as two parts of one whole. Therefore, the task of the first part is to consider the *historiography* of the problem. The theoretical basis is a combination of moderate primordialism and constructivism, within the framework of the neo-evolutionary paradigm. The history of studying the ethnogenesis of Ukrainians as a component of cognitive practices within this topic has its own characteristics. This is, in particular, despite the large number of published works touching on the problem, there are few works specifically devoted to the origin of Ukrainians (books and articles by M. Braichevskiy, P. Tolochko, L. Zalizniak). But in most studies, the analysis of ethnogenesis is woven into the general presentation of material from history, linguistics, etc. A significant number of publications are characterized by politicization in the struggle for «seniority» between representatives of the Russian-imperial (P. Tolochko) and Ukrainian-patriotic (M. Chubaty, Ye. Nakonechnyi, Ya. Dashkevych, L. Zalizniak) versions, as well as a journalistic and fiction component. As a result, most authors treat facts rather loosely and have lack of a modern methodological base. Many researchers, being historians, archaeologists, and linguists, often do not sufficiently use the theory and provisions of ethnology, which negatively affects the quality of publications. The most radical of these versions belong to the cladistic (from the ancient Greek κλάδος (*kládos*) – branch), those prove the branching of peoples from each other and underestimate the role of substrata and superstrata. Nowadays, cladistic theories, those are thought to be evolutionist ones, are considered obsolete in ethnology. However, the focus of the author's attention includes the published works aimed at studying the ethnogenesis of Ukrainians, without reference to other Slavic peoples. They reject the idea of an «elder brother». The author considers himself their follower. I will start with the works of M. Kostomarov, who has formulated the thesis about the existence of local ethnic communities in Ancient Rus, and also traced how separate Ukrainian and Russian peoples were formed under the influence of different geoenvironments and socio-historical circumstances. M. Vladymyrskyi-Budanov, O. Yefymenko, and, especially, M. Hrushevskiy have noted the different ethnographic basis of Old Rus local communities. M. Hrushevskiy has pointed to the consolidating role of large-scale all-Ukrainian migrations caused by nomadic invasions. V. Petrov, also within the framework of the primordial approach, found out how the foundation on which the Ruthenian-Ukrainian ethnicity grew was formed. F. Shevchenko, M. Braichevskiy, and Ya. Isaievych determined that the completion of the formation of Ukrainians occurred during the existence of the Galicia-Volyn state. And M. Braichevskiy has formulated a theory of ethnogenesis, which takes into account the role of the substrate, combining the primordial approach (the emergence of the ethnocultural component) with the constructivist approach (the role of the princely elite in the formation of Ukrainian ethnicity).

Keywords: ethnogenesis, formation, historiography, cladistic theory, primordialism, constructivism.

Вступ. У попередній статті¹, присвяченій етногенезу русинів-українців, простежено питання, чи існує об'єктивна підстава для утворення народів узагалі. Такою основою бачаться відкриті у ХХ ст. культурантропологами – етнологами *культурні ареали*, а на практиці – переважно суб-, чи мікроареали в рамках культурних макроареалів. Там само розглянуто український культурний ареал, а також пов'язану з ним культурну

складову українського етногенезу. А тепер, перш ніж рухатися далі та аналізувати безпосередньо виникнення українського народу, є потреба окремо розкрити читачеві те, що я назвав власними «пізнавальними практиками». Ідеться про робочий інструментарій автора – усе, що потрібно дослідникові для практичного вивчення етногенезу. Саме цей інструментарій має показувати, чи справді публікація є серйозним досліджен-

ням, а не публіцистично-белетристичним чи популярним текстом. Пізнавальні практики включають *історіографію питання, методологічно-теоретичні положення*, що служать опорою студій, а також *характеристику джерел і методу роботи з ними*. Оскільки обсяг статті перевищує визначений вимогами, подаю порізно історіографію та решту пізнавальних практик – як дві окремі частини одного цілого. Отже, завданням першої частини є *розгляд історіографії* проблеми. Теоретико-методологічним підґрунтям студій є поєднані помірковані примордіалістська та конструктивістська² теорії, неоеволюціоністська парадигма (детальніше – у другій частині публікації).

Виклад основного матеріалу. Приступаючи до аналізу вітчизняної історіографії українського етногенезу, слід зауважити, що вона вже неодноразово ставала предметом розгляду. Тому не бачу потреби робити всеохопний огляд публікацій на етногенетичну тему, проте вважаю за потрібне зупинитися на деяких її важливих моментах, а головне – охарактеризувати праці, положення яких намагаюся продовжувати своєю розвідкою.

Почну з того, що проблема формування українського народу присутня в багатьох працях з історії України, археології, мовознавства, інших наук. Проте авторів, які спеціально присвячували власні студії лише цій темі, насправді обмаль. До таких, безсумнівно, належать Михайло Брайчевський, Петро Толочко, Леонід Залізник, а решта переважно розкривають інші теми, де формування українського народу вплетене в загальну канву розповіді. Так, відома стаття Михайла Грушевського «Звичайна схема “руської” історії й справа раціонального укладу історії східного слов'янства» (1904) є історичною працею, а етногенезу стосується лише побіжно. Такою є і книжка Наталії Полонської-Василенко «Дві концепції історії України і Росії» (1964). У ній авторка з позицій державницької школи простежує відмінність історій України та росії, а у викладі влітає й етногенетичні положення. Подібно йдеться

про етногенез і в книжці Миколи Чубатого «Княжа Русь-Україна та виникнення трьох східнослов'янських націй» (1964); Євген Наконечний («Украдене ім'я: чому русини стали українцями», 2001; 2004; 2013) аналізує різні площини побутування етнонімів і топонімів, пов'язаних із русинами-українцями; Григорій Півторак («Походження українців, росіян, білорусів та їхніх мов», 2001) розглядає переважно мовознавчі аспекти формування українців тощо.

Особливістю більшості публікацій, де йдеться про український етногенез, є значна заполітизованість, що вже відзначала низка авторів (Є. Наконечний, Л. Залізник) [12; 20]. Слід сказати, що це не заважає їм самим створювати заполітизовані версії. Річ у тім, що на науковців, які торкаються проблеми походження українців, завжди впливала боротьба українського народу за незалежність. Така політизація, хоч і є далекою від науки, в умовах бездержавності українців відіграла певну позитивну роль, тим більше, що російсько-імперська версія етногенезу східнослов'янських народів була не менш заполітизована. Змагання між українсько-патріотичною та імперсько-російською концепціями ведеться переважно за першість появи русько-українського чи російського народів та їхню роль у давньоруській історії (білорусів часто виносять за дужки). Представники обох версій з аргументами нерідко поводяться вельми вільно, часто називають факти на користь власної концепції і замовчують ті, що їм не підходять, тощо. Саме це, наприклад, характерно для П. Толочка (імперська версія), М. Чубатого, Ярослава Дашкевича, Є. Наконечного та Л. Залізника (українсько-патріотичний погляд).

Найрадикальніші автори висувають концепції «старшого брата», у яких головним є навіть не хронологічна старшість українців чи росіян, а пошук «пранароду»-родоначальника, від якого відгалузилися інші слов'янські етноси. До таких належить практично незмінна з радянських часів так

звана теорія «давньоруської народності»³ («спільної колиски трьох братніх народів»⁴), яка, мовляв, у результаті монгольського завоювання розділилася на росіян, українців та білорусів. До речі, її прихильники ніколи не вживають терміна «давньоруський етнос» замість «давньоруська народність», хоча це з погляду етнології, гадаю, правильніше. Не випадково для прихильників цієї концепції характерна недостатня чіткість розуміння 'етносу', 'етнічної спільноти', 'етнічної групи' (у термінах західної етнології) як основної одиниці етнічного поділу людства, що відповідає поняттю 'народу' (напр., 'чеський народ', 'іспанський народ'). Російські етнологи намагаються проблему «давньоруської народності» оминати. Цю концепцію до недавнього часу в Україні активно просував у багатьох публікаціях, включно з книжкою «Давньоруська народність» (2005; 2010), П. Толочко. Справа подається так, ніби вся Давня Русь є першим етапом історії лише однієї росії та росіян, а українське й білоруське «відгалуження» від «общерусского» стовбура є явищем пізнім і аномальним, викликаним монгольським завоюванням та іноземними (польським і литовським) впливами. Ця етногенетична концепція була остаточно сформульована групою переважно істориків та археологів, серед яких були й українські, у рамках жорсткого ідеологічного імперського наступу на все неросійське в СРСР ще в кінці 1930–1940-х років. Вона, маючи «потужний заряд [російського. – В. Б.] націоналізму, який містився в роботах радянських авторів <...>, давала історичне обґрунтування існуванню радянської імперії на чолі з російським народом» [25, с. 63–64]. В Україні нині ця концепція не популярна, а в росії та білорусі вона, іноді модифікована, є панівною [22, с. 266]. Там подібні версії відстоюють і дослідники, що підкреслюють власну об'єктивність, наприклад Борис Флоря та близькі до нього автори. Вони вважають, що українці й білоруси до XVI–XVII ст. складали один народ, який розділили Люблінська унія, козацький чин-

ник та Хмельниччина [8]. Ця позиція має прихильників і в інших країнах, скажімо, у Польщі [32, s. 181], Німеччині [30, S. 318; 35, S. 13, 20, 124].

На противагу версії «давньоруської народності» і «старшого російського брата», деякі автори в Україні (Я. Дашкевич, Л. Залізник) просувають ідею «старшого українського брата» [11; 12]. Незважаючи на визнання ролі субстратів (місцевої людності), походження слов'янських етносів, як зазначає її активний адепт, зводилося до «виокремлення слов'янських народів із праслов'янського генетичного дерева, яке по суті є праукраїнським, оскільки ще з V ст. зростало на українських землях з центром на Волині» [12, с. 43]. У зв'язку з означеними ідеями нагадаю, що основними параметрами *націоналістичних міфів* є такі, як а) опускання історії власного народу якомога далі в глиб століть, б) включення в орбіту його впливу чим більше територій і народів [26]. Зауважу, що для прихильників «українського старшого брата» теж характерна нечіткість розуміння 'етносу', 'етнічної спільноти' як основної одиниці етнічного поділу людства, а також примордіальне уявлення про українську націю, що, будучи закоріненою в традиції місцевого життя, існує, мовляв, з давніх-давен (з Київської Русі). Заполітизовані патріотичні версії (в більшості) поряд із вартими уваги положеннями включають значну пропагандистсько-белетристичну складову. Саме такими є публікації М. Чубатого, Є. Наконечного та Л. Залізника.

Слід зазначити, що згадані концепції «старшого брата» (і російсько-імперська, й українсько-патріотична), від якого походять інші слов'янські етноси, належать до типових *кладистичних* теорій (від даньогр. κλάδος (*kládos*) – гілка). Ці теорії вважаються застарілими, позаяк належать до еволюціоністських, які зводять походження народів до відгалуження окремих етнічних гілок від центрального стовбура й не враховують дії субстратів і суперстратів, а також адстратив⁵ [31]. У сучасній етнології ці теорії вважа-

ються «слабкими та непослідовними». На противагу їм, у царині вивчення етногенезу діє етногенетична теорія, заснована на ідеї, що нинішні людські суспільства та культури побудовані «з елементів, які походять від двох або більше попередніх суспільств» [31, р. 370–396]. Вона неодмінно враховує дію субстрату й суперстрату. Творці українських патріотичних версій нерідко теж пишуть про роль субстратів, але переважно для того, щоб підкреслити відмінність росіян від решти слов'ян, особливо від українців.

Ще таке зауваження – часто автори, які здебільшого за вузькою спеціалізацією є істориками, археологами, лінгвістами тощо, розглядаючи формування українського народу чи даючи огляд історіографії, роблять це з позицій власної науки. Ці вчені, звичайно, залучають положення, узяті з етнології, як, наприклад, це блискуче зробив М. Брайчевський. Утім, нерідко вони роблять це недостатньою мірою. Етнологія ж є окремою наукою, зі своїм категоріальним апаратом, власними теорією, методологією та методиками студій. У результаті поза увагою цих науковців часом залишається немало вартих уваги аспектів етнічного й етнокультурного життя. Не поринаючи в детальний розбір авторських текстів, як приклад, назву лише історію з такою важливою в нинішній світовій науці етнологічною категорією, як 'метаєтнічна спільнота'. Так, деякі автори (Наталія Юсова, Л. Залізняк, Костянтин Івангородський) не розуміють, що формулювання «давньоруська метаєтнічна спільність» зовсім не означає визнання «давньоруської народності». Оскільки 'народність' є одним зі стадіальних типів 'етносу', то 'метаєтнічна спільність' не може бути етносом, адже складається з багатьох етносів. У світі багато метаєтнічних спільнот, наприклад європейська, що складається з народів Європи. Метаєтнічну спільноту творять усі етноси Індії чи арабські народи [7; 34].

Нині маємо чимало історіографічних нарисів, у яких розглядається етногенез

українців. Першим із них доцільно назвати порівняно недавній узагальнюючий опус К. Івангородського, присвячений етногенезові та етнічній історії східного слов'янства загалом [14]. На мою думку, автор узяв для аналізу занадто великий хронологічний період, а також коло питань, намагаючись охопити якщо не все, то більшість із того, що писалося різними українськими, білоруськими та російськими авторами, починаючи з 1980-х років, на теми етногенезу, етнічної історії (для нього перше є частиною другого) і навіть якоюсь мірою націєлогії трьох відомих на сьогодні⁶ східнослов'янських народів та їхніх слов'янських предків. При цьому, незважаючи на пов'язаність трьох історіографій, чи не є їхнє об'єднання в одну групу дещо штучним? Можливо, органічніше виглядав би окремий власне український («національний») огляд, а паралельно – взагалі історіографія, що включала б погляди вчених з різних країн, включно з європейськими тощо. Зазначу, що в К. Івангородського нерідко проглядає великий критицизм, за яким видніється тінь не надто коректного постмодернізму, з додатком релятивізму та «занадто науковоподібного» власного викладу. Себе ж він, не будучи етнологом, бачить немалим авторитетом з етнологічної теорії та пропагує, на противагу, як він вважає, «методологічній відсталості» вітчизняних дослідників етногенезу, праці знавців «нових методологічних принципів». Це такі, як Олексій Толочко чи Сергій Плохій, які, при всій повазі, аж ніяк не є етнологами, а тим більше теоретиками. У цьому автор часом «передає куті меду», а в дечому і «недодає». Адже хоч і залучає численні теоретичні положення історичної науки та націєлогії, часом не задіює необхідні підходи, категорії і положення етнологічні. Прикладом цього є згадана ситуація з метаєтнічними спільнотами. Разом із тим інформації про авторів та їхні публікації, присвячені проблемі формування української етнічної спільноти, допитливий читач у книзі К. Івангородського дістане чима-

ло, хоча при цьому неодмінно слід робити поправку на зазначений занадто великий критицизм та пам'ятати, що непомилність автора аж ніяк не є абсолютною.

Коли ж звернутися до історіографії окремо етногенезу українців, то достатньо детальними, хоч і зробленими з різних світоглядно-політичних позицій, є історіографічні огляди П. Толочка [23, с. 197–205] (російсько-імперський погляд), а також Ярослава Ісаєвича й Володимира Барана [15, с. 22–43; 4, с. 55–68, 136–164] (українські версії). Вони присвячені переважно давньослов'янському й давньоруському періодам, адже саме тоді формувався український народ. Анатолій Момрик аналізує домодерну історіографію етногенезу українців (до 60-х років XIX ст.) [18; 19]; генезі радянської концепції «давньоруської народності» присвячена книга Н. Юсової, де детально розглянуто погляди і українських учених [27]. Нині з'являються все нові історіографічні огляди означеної проблеми.

Ще зазначу, що тема походження українського народу досить вагомо присутня і в працях науковців з інших, окрім України, країн – росії, білорусі, Польщі, Німеччини та ін. І хоча спеціально я цих публікацій не розглядаю, все ж таки зауважу, що вони певною мірою здебільшого перебувають під впливом російських імперських, дуже заполітизованих і розповсюджених у світі, квазінаукових нарративів. Тому відображення українського етногенезу в працях зарубіжних дослідників є важливою, але самостійною темою.

І от виникає питання: як же зорієнтуватися пересічному читачеві чи навіть науковцеві, що спеціально етногенезом не займається, у названих перипетіях як публікацій, де розглядається етногенез, так і історіографічних оглядів? Відповідь, на мою думку, доволі проста: треба відразу звернути увагу на інструментарій, застосовуваний автором тієї чи іншої етногенетичної студії, тобто поглянути на його пізнавальні практики. Це стосується й історіографічних публікацій:

виявити, чи в них достатньо уваги приділено пізнавальним практикам студій, які аналізуються. У даному разі від дослідника етногенезу українців не вимагається нічого надзвичайного, адже він має провести звичайне наукове дослідження, що обов'язково мусить здійснюватися за ustalеними вимогами. Повторюю ці вимоги, прийняті в соціогуманітарних науках: *дати огляд історіографії питання; указати теоретико-методологічну основу власного дослідження, із зазначенням новітніх теоретичних парадигм; охарактеризувати його джерела та назвати конкретну методу чи методику роботи з ними.* І якщо вказаних вимог у статті чи книзі окремий автор не дотримується, *то перед вами не наукове дослідження, а дещо інше – популярна, белетристично-публіцистична, пропагандистська тощо публікація, але не наукова студія.*

Автор справжньої наукової розвідки, звичайно, може в чомусь помилятися, проте серйозність його намірів у разі дотримання названих норм дослідження навряд чи може піддаватися сумнівам. До речі, свого часу, видаючи дві книжки, присвячені україногенезу, я з певних причин не навів спеціального історіографічного огляду [2; 3]. Це було моєю великою помилкою, яка не в останню чергу спричинила низку некоректних нападків (вік живи – вік учись!).

А тепер розгляньмо версії тих авторів досліджень з українського етногенезу, послідовником яких себе вважаю. Це насамперед учені, які відстоюють ідею незалежного походження різних слов'янських народів, незважаючи на час початку їхнього етногенезу чи його завершення. Друге, на що звертаю увагу в працях попередників, – це те, що вони обов'язково виходять з об'єктивних фактів, починаючи від давнини. Адже патріотично-белетристичні концепції дуже часто зводяться до схем, що мають обмаль фактичного матеріалу, котрий переважно служить як ілюстративний, а не такий, на якому будуються версії. Та й не спираються вони, як правило, на сучасну теоретичну осно-

ву. Почну розгляд із праць М. Костомарова «Думки про федеративне начало в давній Русі», «Риси народної південноруської історії» й, особливо, «Дві східнослов'янські народності»⁷. У них, попри деяку романтичну складову, загалом властиву ХІХ ст., учений фактично першим, як етнолог, звернув увагу на те, що Давню Русь населили невеликі локальні етноси (він їх називає «народностями»). (З них пізніше сконсолідувалися українці, росіяни та білоруси.) Він також поклав початок науковому обґрунтуванню положення про те, що українці є окремим народом, відмінним від російського, з яким його ототожнювали, зводячи відмінності до незначних етнографічних. Учений, наскільки це дозволяв стан розвитку науки в його час, у рамках примордiального підходу, що передбачає закоріненість у місцеві геосередовище й традиції, а також виростання етнічності на цій основі, простежує, як формувалися український і російський народи, з власними рисами, що їх ми називаємо «етнічними» [17]. А у виклад фактичного матеріалу органічно вплітаються положення щодо природи етнічного як суто людського механізму адаптації до різних природно-географічних і соціальних умов, остаточно обґрунтовані неоеволюціоністами вже в наш час [33].

На наявність у Давній Русі невеликих локальних спільнот, окрім М. Костомарова, свого часу вказували Михайло Владимирський-Буданов, Олександра Єфіменко, М. Грушевський. Вони звертали увагу на різний, за М. Грушевським, «етнографічний підклад» населення давньоруських земель-князівств [10, с. 255]. М. Грушевський також відзначив масштабні циклічні загальноукраїнські міграції під впливом інвазій кочівників, що спричиняли «вимішування» протокраїнської людності в часи Київської Русі, приведення його мови та культури до «одностайніших» форм. Це стало одним із чинників формування єдиної ідентичності в слов'янської людності Русі-України [9, с. 14–16].

Наступним дослідником, положення якого мали для мене важливе значення, є Віктор Петров. У книзі «Походження українського народу» він, теж у рамках примордiального підходу, показав, як різноетнічне та різнокультурне населення України впродовж тисячоліть, у взаємодії з місцевим геосередовищем, формувало український культурний ареал (див. попередню статтю), що зумовив особливості культури українців, а значить, і появу відповідної етнічності. В. Петров іще в 1940-х роках указав на комплексність джерел вивчення етногенезу: «Немає сумніву: лише об'єднавши матеріали археології, антропології, етнології й мовознавства, можна розв'язати складне й відповідальне питання етногенезу українського народу» [21, с. 9].

Дуже просунувся у вивченні походження українського народу М. Брайчевський, який застосував новітні теорію та методику етнологічних студій. Він дає власне визначення етносу, хоча й не приділяє при цьому достатньо уваги етнічній ідентичності, що є одним із небагатьох недоліків його теорії [5, с. 17]. Учений також, іще до появи хрестоматійних на сьогодні методик етнологічних студій, наголосив на комплексності джерел та необхідності їхнього синтезу: «Етногенез – проблема, так би мовити, міждисциплінарна, вона є прерогативою і історії, і археології, і етнографії, і мовознавства, і антропології. Нехтування хоча б одним якимось видом джерел може привести до дуже небажаних і прикрих наслідків» [5, с. 18–19]. Він підкреслював, що етногенез не є простою диференціацією первинної етнічної спільноти на ряд інших, як це досі нерідко вважають, ототожнюючи його з глотогенезом і, додаю від себе, відповідно до згаданої застарілої нині еволюціоністської кладистичної концепції. Як правило, зазначає М. Брайчевський, процес утворення етносу зводиться не до диференціації, а до об'єднання та консолідації суперстрату з субстратом, тобто до їхньої інтеграції. А вже «переселенці знаходили на нових землях тубільне населення, що, само собою зро-

зуміло, теж належало до якогось етнічного масиву й мало свою мову, ізмушені були так чи інакше вступати з ними в безпосередні і тісні стосунки» [5, с. 27]. Тобто М. Брайчевський у ході етногенезу надавав великого значення етнічному субстратові й наголошував на виникненні народу з кількох компонентів. Це на сучасному етапі розвитку етногенетичних досліджень вважається хрестоматійним [31]. Учений розглянув етнокультурну складову походження українців, застосувавши результати картографування, яке здатне висвітлювати ті заглиблені в місцеві традиції аспекти проблеми, що без цього залишаються непоміченими. Дослідник визначив момент вступу україногенезу в завершальну стадію напередодні монгольського завоювання і вказав на важливі політичні чинники цього. Так, М. Брайчевський відзначив важливу роль князівських династій галицько-волинських Романовичів та чернігово-сіверських Ольговичів у політичному об'єднанні Південної Русі-України й виникненні на її теренах єдиної етнічної спільноти [5, с. 192]. Отже, учений фактично поєднує примордіальний підхід, виражений у виявленні глибоких коренів місцевої культури, з аналізом дій політичних еліт, що лежить уже в конструктивістському ключі.

Велике значення як попередники мали також автори, які намагалися визначити конкретний час завершення українського етногенезу. Так, дехто з них досить давно висловлювався на користь виникнення «української народності» вже в часи Галицько-Волинської Русі. Як не дивно, одним із перших ще 1918 року цю думку висловив росіянин О. Пресняков. Але й він, і інші науковці до входження в науковий дискурс у ХХ ст. теорій етнічності (однією з яких є і бромлевська теорія етносу⁸), укладали в поняття ‘народ’, ‘етнос’, ‘народність’, ‘нація’, ‘плем’я достатньо різний зміст. Тому, як зазначає Н. Юсова, все одно, за О. Пресняковим, «‘руська народність’ Київської Русі була проміжним етапом етнічної історії “триєдиного руського народу”; першою, так би

мовити, “повноцінною” в етноісторичному розумінні “спільноруською народністю”» [27, с. 95].

З українських учених на початку 1950-х років Федір Шевченко пише, що до середини XIV ст. «українська народність, без сумніву, уже сформувалася» [24, с. 370]. Із контексту бачимо, що терміном «народність» учений позначав утворення типу ‘етносу’. Проте статтю Ф. Шевченка 1951 року політична цензура заборонила друкувати. А в 1990-х роках Я. Ісаєвич визначив, що із середини XIV ст. умов для утворення українського народу вже не було, оскільки Україна надалі аж до ХХ ст. опинилася у складі кількох держав, кордони яких розрізали її на частини [15, с. 35–36 та ін.]. Адаже, на його думку, головною умовою завершення формування сучасних етнічних спільнот Європи була ліквідація політичної роздробленості, починаючи зі зрілого чи пізнього середньовіччя: «З цим були пов’язані і процеси етногенезу, а згодом націогенезу» [16, с. 8]. Тому, до речі, закінчення етноутворення в країнах Європи припадало на різний час, як і завершення політичних об’єднавчих процесів. Так, вважають, що англійці з’являються в XIV ст., іспанці – у кінці XV ст., росіяни – у XV–XVI ст., французи – у XVII–XVIII ст., італійці, румуни та німці – аж упродовж XIX ст. [6, с. 277, 286, 301, 306; 29; 1; 13].

У своїй книжці «Українська етнічна спільнота» я відніс завершення українського етногенезу на кінець XII – першу половину XIII ст. [3, с. 165–169]. Нині вважаю, що цю подію треба відсунути на рубіж XIII/XIV – початок XIV ст., що планую розглянути окремо. А ще, незважаючи на радикальну примордіалістську й антиконструктивістську риторику, у книжці фактично поєднуються примордіалізм (закорінення етнокультурних чинників у місцеві геосередовище і традиції) з конструктивізмом (формування ідентичності книжниками за підтримки князів).

Висновок. Історія вивчення етногенезу українців як складова пізнавальних практик

має свої особливості. Це, зокрема, значна кількість публікацій, де зачіпається проблема, але виклад етногенезу здебільшого вплетений у загальну канву праць з історії, мовознавства тощо (студії М. Грушевського, Н. Полонської-Василенко, М. Чубатого, Є. Наконечного, Г. Півторака). Натомість публікацій, спеціально присвячених походженню українців, небагато. Це книги та статті М. Брайчевського, П. Толочка, Л. Залізняка. Більшості публікацій властива політизація в рамках боротьби за «старшість» між представниками російсько-імперської (П. Толочко) та українсько-патріотичної (М. Чубатий, Є. Наконечний, Я. Дашкевич, Л. Залізняк) версій, а також публіцистично-белетристична складова. Як наслідок – часто доволі вільне поводження з фактами, відсутність новітньої методологічної бази. Більшість авторів, будучи істориками, археологами, мовознавцями, нерідко недостатньо використовують

етнологічні теорії, категоріальний апарат і положення, що відбивається на якості публікацій. При цьому вже існують історіографічні огляди цієї теми (К. Івангородського, П. Толочка, Я. Ісаєвича В. Барана, Н. Юсової та ін.), і вони з'являються ще. Це дозволяє не робити всеохопного аналізу робіт на означену тему й зосередитися лише на публікаціях авторів, яких уважаю своїми попередниками. Вони спрямовані на вивчення походження українського народу безвідносно до інших слов'янських етносів і хронології їхньої появи, а також відкидають політизацію, будучи орієнтованими на пошук наукової істини. Це праці М. Костомарова, М. Грушевського, В. Петрова, М. Брайчевського, Ф. Шевченка, Я. Ісаєвича та деяких інших дослідників, які виходять з аналізу численних фактичних матеріалів із найглибшої давнини. Саме їхнім продовжувачем намагаюся й тримати курс на задані ними орієнтири.

Примітки

¹ Див.: Балушок В. Культурний ареал і початок етногенезу. *Народна творчість та етнологія*. 2025. № 4. С. 71–85. DOI: <https://doi.org/10.15407/nte2025.04.071>.

² Спеціально про примордіалізм і конструктивізм див.: [28, р. 291–293].

³ Стосовно терміна «народність» нагадаю, що в радянські часи, у рамках «марксистсько-ленінської» формаційної п'ятичленки, усталилася точка зору, коли первісності відповідає стадіальний тип етносу «плем'я», докапіталістичним («ранньокласовим») формаціям – «народність», а капіталізму й соціалізму – буржуазна та соціалістична «нації». «Народності», як уважалося, зберігаються в азійсько-африканських краях і надалі.

⁴ До творців цього терміна зараховують і відомого українського вченого К. Гуслистого. Як розповідав у приватній бесіді мовознавець О. Стрижак, що був рецензентом останньої книжки К. Гуслистого, присвяченої етногенезу українців, яку тому довелося знищити під тиском «компетентних органів», у ній проводилося таке тлумачення цього вислову: у спільній колісці може лежати не одна дитина, а кілька. Так, мовляв, було й зі східними слов'янами.

⁵ Адстрат – свого роду «бічний» вплив сусідніх етнічних спільнот на етнос, який означає таке контактування народів, що не приводить до етнічної асиміляції.

⁶ Окрім українців, росіяни і білоруси, у минулому східнослов'янських народів існувало більше. Це були невеликі спільноти (про них у наступних статтях), що зазнали консолідації при утворенні сучасних етносів. До речі, поняття «східні слов'яни» не є однозначним, якщо не мати на увазі лише територіальний аспект; вони також не існували, так би мовити, «одвіку», а виникли на певному етапі історії слов'янства.

⁷ Гадаю, ця робота М. Костомарова (в оригіналі «Две русские народности») нині при перекладі українською мусить мати саме таку назву, оскільки в ній йдеться про етногенез та етнічні особливості двох східнослов'янських етносів – українців і росіян. Аналогічним прикладом перекладу назви є книга Дмитра Зеленина «Восточнославянская этнография» (Москва: Наука, 1990), яка в німецькому оригіналі називається «Russische (ostslawische) Volkskunde», дослівно – «Російська (східнослов'янська) етнографія».

⁸ Теорію етносу сформулював ще в 1920–1930-х роках росіянин Сергій Широкогоров, а розвинув та завершив її у 1970-х Юліан Бромлей, що спочатку був істориком, але найбільше відомий як етнолог-теоретик. Хоч він офіційно вважався «етнографом», проте польовою роботою не займався.

Джерела та література

1. Ададуров В. Історія Франції. Королівська держава та створення нації (від початків до кінця XVIII століття). Львів : Вид-во Українського католицького ун-ту, 2002. 412 с.
2. Балашок В. Етногенез українці. Київ : ІМФЕ НАН України, 2004. 232 с.
3. Балашок В. Українська етнічна спільнота: етногенез, історія, етніонімія. Біла Церква : Видавець О. Пшонківський, 2008. 304 с.
4. Баран В. Давні слов'яни. Київ : Альтернативи, 1998. 335 с.
5. Брайчевський М. Ю. Походження Русі. Київ : Наукова думка, 1968. 228 с.
6. Брук С. И. Население мира: этнодемографический справочник. Москва : Наука, 1981. 882 с.
7. Брук С. И., Чебоксаров Н. Н. Метаэтнические общности. *Расы и народы*. Москва : Наука, 1976. Вып. 6. С. 15–41.
8. Восточные славяне в XVI–XVII веках: этническое развитие и культурное взаимодействие. Материалы «Круглого стола». *Славяноведение*. 2002. № 2. С. 3–35.
9. Грушевський М. Історія України-Руси. Київ : Наукова думка, 1991. Т. I. 736 с.
10. Грушевський М. Історія України-Руси. Київ : Наукова думка, 1992. Т. II. 640 с.
11. Дашкевич Я. Українські землі в часи Галицько-Волинської державності (кінець X – середина XIV ст.). *Пам'ять століть*. 2002. № 4. С. 3–21.
12. Залізник Л. Походження українців: між наукою та ідеологією. Київ : Темпора, 2008. 104 с.
13. Зеленчук В. С. Проблемы внутренней структуры этноса (румыны – молдаване). *Музей. Традиции. Этничность. XX–XXI вв. Материалы Международной научной конференции, посвященной 100-летию Российского этнографического музея*. Санкт-Петербург ; Кишинев, 2002. С. 179–183.
14. Івангородський К. В. Етнічна історія східних слов'ян у сучасній історіографії (український, білоруський і російський дискурси). Черкаси : Вид. Ю. Чабаненко, 2018. 422 с.
15. Ісаєвич Я. Україна давня і нова: народ, релігія, культура. Львів : Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича, 1996. 334 с.
16. Ісаєвич Я. Княжа доба і середні віки: наскільки співпадають ці визначення. *Княжа доба: історія і культура*. Львів : Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича, 2007. Вып. 1. С. 3–12.
17. Костомаров Н. И. Две русские народности. *Костомаров Н. И. Собрание починений. Исторические монографии и исследования*. Санкт-Петербург : Тип. М. М. Стасюлевича, 1903. Кн. I. Т. I. С. 221–288.
18. Момрик А. Біблійна генеалогія в етногенетичних концепціях польських та українських хроністів (до постановки проблеми). *Mediaevalia Ucrainica: ментальність та історія ідей*. Київ : Критика, 1998. Т. V. С. 111–117.
19. Момрик А. Етногенетичні концепції в донауковий період слов'янознавства і їх місце в сучасній етнології. *Матеріали до української етнології*. Київ : ІМФЕ НАН України, 2003. Вып. 3 (6). С. 66–71.
20. Наконечний Є. П. Украдене ім'я: Чому русини стали українцями. 3-є, доп. і випр. вид. / передм. Я. Дашкевича. Львів, 2001. 400 с.
21. Петров В. Походження українського народу. Київ : Фенікс, 1992. 192 с.
22. Темушев С. Н. Рец. на кн. : Юсова Н. Н. «Давньоруська народність»: зародження і становлення концепції в радянській історичній науці (1930-ті – перша половина 1940-х рр.). Київ : Стилос, 2006. *Российские и славянские исследования : науч. сб. / А. П. Сальков, О. А. Яновский (отв. ред.)*. Минск : Беларус. гос. ун-т, 2008. Вып. 3. С. 265–271.
23. Толочко П. Історики про етнічний розвиток Русі. *Етнічна історія Давньої України*. Київ : Ін-т археології НАН України, 2000. С. 197–205.
24. Шевченко Ф. П. Про деякі питання історії України. *Шевченко Ф. П. Історичні студії. (До 100-річчя від дня народження) / [упоряд і комент. С. Багуріна та ін. ; редколя. В. Смолій (голова) та ін.]*. Київ : Інститут історії України НАН України, 2014. С. 367–370.
25. Шнирельман В. А. Злоключения одной науки: этногенетические исследования и сталинская национальная политика. *Этнографическое обозрение*. 1993. № 3. С. 63–64.
26. Шнирельман В. А. Националистический миф: основные характеристики (на примере этногенетических версий восточнославянских народов). *Славяноведение*. 1995. № 3. С. 3–13.
27. Юсова Н. «Давньоруська народність»: зародження і становлення концепції в радянській історичній науці (1930-ті – перша половина 1940-х рр.). 2-е вид., перероб. і доп. Київ : Стилос, 2006. 620 с.
28. Barnard A. & Spencer J., eds. *The Routledge Encyclopedia of Social and Cultural Anthropology*. Second Edition. London ; New York : Routledge, 2002. 1058 pp.
29. Crystal D. British History in depth: The Ages of English. *BBC – History*. URL : https://www.bbc.co.uk/history/british/lang_gallery_04.shtml (дата звернення 28.04.2024).
30. Luber S. Die Herkunft von Zaporoger Kosaken des 17. Jahrhunderts nach Personennamen. Wiesbaden, 1983. 145 s.

31. Moore J. H. Putting Anthropology Back Together Again: The Ethnogenetic Critique of Cladistic Theory. *American Anthropologist*. 1994. Vol. 96. No. 4. P. 370–396. DOI : <https://doi.org/10.1525/aa.1994.96.4.02a00110>.
32. Pawluczuk W. Powiklane losy Ukrainy. *Pogranicze. Studia Społeczne*. 2016. T. XXVII. Cz. 1. S. 171–183. DOI : <https://doi.org/10.15290/pss.2016.27.01.12>.
33. Sahlins M. D. Evolution: specific and general. *Anthropological Theory: a Sourcebook*. 2 eds. / R. A. Manners, D. Kaplan, eds. New Brunswick ; Lindon, 2009. P. 229–241.
34. Singh G. Ethnic conflict in India: a case-study of Punjab. New York : Palgrave, 2000. 246 p.
35. Stökl G. Russische Geschichte. Von den Anfängen bis zur Gegenwart. Stuttgart: Kröner, 1973. 888 S.

References

1. ADADUROV, Vadym. *History of France. The Royal State and the Creation of a Nation (From the Beginning to the End of the 18th Century)*. Lviv: Publishing House of the Ukrainian Catholic University, 2002, 412 pp. [in Ukrainian].
2. BALUSHOK, Vasyl. *Ethnogenesis of Ukrainians*. Kyiv: M. Rylskyi Institute of Art Studies, Folkloristics and Ethnology of the NAS of Ukraine, 2004, 232 pp. [in Ukrainian].
3. BALUSHOK, Vasyl. *Ukrainian Ethnic Community: Ethnogenesis, History, Ethnonymy*. Bila Tserkva: Publisher O. Pshonkivskiy, 2008, 304 pp. [in Ukrainian].
4. BARAN, Volodymyr. *Ancient Slavs*. Kyiv: Alternatives, 1998, 335 pp. [in Ukrainian].
5. BRAICHEVSKYI, Mykhailo. *The Origin of Rus*. Kyiv: Scientific Thought, 1968, 228 pp. [in Ukrainian].
6. BROOK, Solomon. *Population of the World: Ethnodemographic Handbook*. Moscow: Science, 1981, 882 pp. [in Russian].
7. BROOK, Solomon, Nikolay CHEBOKSAROV. Metaethnic Communities. *Races and Peoples*. Moscow: Science, 1976, iss. 6, pp. 15–41 [in Russian].
8. Eastern Slavs in the 16th–17th Centuries: Ethnic Development and Cultural Interaction. Proceedings of the Round Table. In: FLORYA, Boris, ed. *Slavic Studies*, 2002, no. 2, pp. 3–35 [in Russian].
9. HRUSHEVSKYI, Mykhailo. *History of Ukraine-Rus*. Kyiv: Scientific Thought, 1991, vol. 1, 736 pp. [in Ukrainian].
10. HRUSHEVSKYI, Mykhailo. *History of Ukraine-Rus*. Kyiv: Scientific Thought, 1992, vol. 2, 640 pp. [in Ukrainian].
11. DASHKEVYCH, Yaroslav. Ukrainian Lands during the Galician-Volyn statehood (Late 10th – Mid-14th Centuries). *Memory of Centuries*, 2002, no. 4, pp. 3–21 [in Ukrainian].
12. ZALIZNIAK, Leonid. *The Origin of Ukrainians: Between Science and Ideology*. Kyiv: Tempora, 2008, 104 pp. [in Ukrainian].
13. ZELENCHUK, Valentin. Problems of the Internal Structure of the Ethnos (Romanians – Moldovans). *Museum. Traditions. Ethnicity. 20th–21st Centuries. Proceedings of the International Scientific Conference Dedicated to the 100th Anniversary of the Russian Ethnographic Museum*. St. Petersburg; Chisinau, 2002, pp. 179–183 [in Russian].
14. IVANHORODSKYI, Kostiantyn. *Ethnic History of the Eastern Slavs in Modern Historiography (Ukrainian, Belarusian and Russian Discourses)*. Cherkasy: Publisher Yu. Chabanenko, 2018, 422 pp. [in Ukrainian].
15. ISAEVYCH, Yaroslav. *Ancient and Modern Ukraine: People, Religion, Culture*. Lviv: Ivan Krypiakevych Institute of Ukrainian Studies, 1996, 334 pp. [in Ukrainian].
16. ISAEVYCH, Yaroslav. Princely Age and the Middle Ages: How much do These Definitions Match? *Princely Age: History and Culture*. Lviv: Ivan Krypiakevych Institute of Ukrainian Studies, 2007, issue 1, pp. 3–12 [in Ukrainian].
17. KOSTOMAROV, Nikolay. Two Rus's Nationalities. In: *Kostomarov, N. I. Collected Works: Historical Monographs and Research*. St. Petersburg: M. M. Stasyulevich Publishing House, 1903, book 1, pp. 221–288 [in Russian].
18. MOMRYK, Anatolii. Biblical Genealogy in Ethnogenetic Concepts of Polish and Ukrainian Chroniclers (On the Problem Statement). *Mediaevalia Ucrainica: Mentality and History of Ideas*. Kyiv: Critics, 1998, vol. 5, pp. 111–117 [in Ukrainian].
19. MOMRYK, Anatolii. Ethnogenetic Concepts in the Pre-Scientific Period of Slavic Studies and Their Place in Modern Ethnology. *Materials to Ukrainian Ethnology*. Kyiv: IASFE of the NAS of Ukraine, 2003, issue 3(6), pp. 66–71 [in Ukrainian].
20. NAKONECHNYI, Yevhen. *Stolen Name: Why Ruthenians have Become Ukrainians*. 3rd, additional and corrected ed. Prefaced by Yaroslav DASHKEVYCH. Lviv, 2001, 400 pp. [in Ukrainian].
21. PETROV, Viktor. *The Origin of the Ukrainian People*. Kyiv: Phoenix, 1992, 192 pp. [in Ukrainian].
22. TEMUSHEV, Stepan. Review of the Book: Yusova N. N. «Old Russian People»: the Origin and Development of the Concept in the Soviet Historical Science (1930s – First Half of the 1940s). Kyiv: Stylos, 2006. In: Anatoly SALKOV, Oleg YANOVSKY, responsible eds. *Russian and Slavic Studies: Scientific Collection*. Eds. Minsk: Belarusian State University, 2008, issue 3, pp. 265–271 [in Russian].

23. TOLOCHKO, Petro. Historians on the Ethnic Development of Rus'. *Ethnic History of Ancient Ukraine*. Kyiv: Institute of Archaeology of the NAS of Ukraine, 2000, pp. 197–205 [in Ukrainian].
24. SHEVCHENKO, Fedir. On Some Issues of the History of Ukraine. In: Valerii SMOLII, editorial board's chairperson. *Shevchenko Fedir. Historical Studies (On the Occasion of the 100th Anniversary of His Birthday)*. Compiled and commented by Svitlana BATURINA et al. Kyiv: Institute of History of Ukraine of the NAS of Ukraine, 2014, pp. 367–370 [in Ukrainian].
25. SHNIRELMAN, Viktor. The Misadventures of One Science: Ethnogenetic Research and Stalin's National Policy. *Ethnographic Review*, 1993, no. 3, pp. 63–64 [in Russian].
26. SHNIRELMAN, Viktor. Nationalist Myth: Main Characteristics (Exemplified by the Ethnogenetic Versions of the East Slavic Peoples). *Slavic Studies*, 1995, no. 3, pp. 3–13 [in Russian].
27. YUSOVA, Natalia. «Ancient Russian People»: Origin and Formation of the Concept in Soviet Historical Science (1930s – First Half of the 1940s). 2nd ed., revised and supplemented. Kyiv: Stylos, 2006, 620 pp. [in Ukrainian].
28. BARNARD, Alan, Jonathan SPENCER, eds. *The Routledge Encyclopedia of Social and Cultural Anthropology*. Second Edition. London, New York: Routledge, 2002, 1058 pp. [in English].
29. CRYSTAL, David. British History in Depth: The Ages of English. *BBC – History* [online] [viewed 28 April 2024]. Available from: https://www.bbc.co.uk/history/british/lang_gallery_04.shtml [in English].
30. LUBER, Susanna. *Die Herkunft von Zaporoger Kosaken des 17. Jahrhunderts nach Personennamen [The Origins of the 17th-Century Zaporozhian Cossacks. According to Personal Names]*. Wiesbaden, 1983, 145 pp. [in German].
31. MOORE, John. Putting Anthropology Back Together Again: The Ethnogenetic Critique of Cladistic Theory. *American Anthropologist*, 1994, vol. 96, no. 4, pp. 370–396. DOI: <https://doi.org/10.1525/aa.1994.96.4.02a00110> [in English].
32. PAWLUCZUK, Włodzimierz. Powiklane losy Ukrainy [The Complicated Fate of Ukraine]. *Pogranicze. Studia Społeczne [Borderland. Social Studies]*, 2016, vol. 27, part 1, pp. 171–183. DOI: <https://doi.org/10.15290/pss.2016.27.01.12> [in Polish].
33. SAHLINS, Marshall. Evolution: Specific and General. In: Robert A. MANNERS, David KAPLAN, eds. *Anthropological Theory: A Sourcebook*. 2 eds. New Brunswick; London, 2009, pp. 229–241 [in English].
34. SINGH, Gurharpal. *Ethnic Conflict in India: A Case-Study of Punjab*. New York: Palgrave, 2000, 246 pp. [in English].
35. STÖKL, Günter. *Russische Geschichte. Von den Anfängen bis zur Gegenwart. [Russian History. From the Beginnings to the Present]*. Stuttgart: Kröner, 1973, 888 pp. [in German].

Продовження дослідження див. у журналі «Народна творчість та етнологія», № 3, 2026.

Конфлікт інтересів

Автор не має потенційного конфлікту інтересів, який би міг вплинути на рішення про опублікування цієї статті.

Використання штучного інтелекту

Не використовувався.

Отримано / Received 17.03.2026

Рекомендовано до друку / Recommended for publishing 18.05.2026

Опубліковано / Published 26.05.2026